

Zašto rat?

Albert Ajnštajn i Sigmund Frojd
PREPISKA

ZAŠTO RAT?
Albert Ajnštajn i Sigmund Frojd : Prepiska

Omladinski centar CK13, 2025.
Novi Sad

Prevod sa nemačkog:
Goran Torlo

Naslov originala:
Einstein, A. & Freud, S. *Warum Krieg? Ein Briefwechsel.*
2005, Diogenes Verlag AG Zürich
© 1972, Diogenes Verlag AG Zürich
© 1933, International Institute of Intellectual
Cooperation
Sva prava zadržana.

Dizajn i grafička obrada:
Omladinski centar CK13

Crtež na koricama:
Käthe Kollwitz, *Udovica 1* (Die Witwe 1)
iz serije *Rat* (Krieg), 1921–22, objavljeno 1923.

Štampa:
Futura Štamparija, Novi Sad

Tiraž:
300

Ova publikacija predstavlja prevod originalnog dela *Warum Krieg?* autora Alberta Ajnštajna i Sigmunda Frojda u izdanju Međunarodnog instituta za intelektualnu saradnju iz 1933. godine, odnosno kasnijeg izdanja ove prepiske iz 1972. godine pod nazivom *Warum Krieg? Ein Briefwechsel* (Diogenes Verlag AG Zürich) koje sadrži i uvodni tekst Alberta Ajnštajna „Za jedan militanti pacifizam“.

Objavljivanje ove publikacije omogućeno je kroz regionalni projekat „Podrška EU izgradnji poverenja na Zapadnom Balkanu“, koji finansira Evropska unija (EU), a sprovodi Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP). Prevod na srpski jezik realizovan je u okviru projekta “Pravo na mir i pravedno društvo: Dužnost da znamo i da se sećamo” koji sprovodi Udruženje „Omladinski centar CK13“. Za tačnost i verodostojnost prevoda odgovornost snose Goran Torlo i Omladinski centar CK13. Sadržaj ne odražava nužno stavove Evropske unije niti UNDP-a.

CK13

ZAŠTO RAT?

Albert Ajnštajn i Sigmund Frojd
Prepiska

CK13

Sadržaj

<i>Za jedan militanti pacifizam</i> Albert Ajnštajn	7
<i>Pismo Sigmundu Frojdu</i> Albert Ajnštajn	11
<i>Pismo Albertu Ajnštajnu</i> Sigmund Frojd	17
<i>Pogovor: Nagon za životom u miru</i> Ozren Lazić i Borislav Prodanović	35

Albert Ajnštajn

Za jedan militanti pacifizam

Bilo bi dovoljno novca, dovoljno posla, dovoljno hrane, kada bismo bogatstva sveta pravilno rasporedili, umesto da sebe same pretvaramo u robove krutih ekonomskih doktrina i tradicija. Ali pre svega ne smemo dozvoliti da se naše misli i trud udalje od konstruktivnog rada i zloupotrebe za pripremanje jednog novog rata. Istog sam mišljenja kao i veliki Amerikanac Bendžamin Frenklin, koji je rekao: nikada nije bilo dobrog rata i nikada nije bilo lošeg mira.

Nisam samo pacifista, ja sam militantni pacifista. Želim se boriti za mir. Ništa neće ukinuti rat, ako ljudi sami ne odbiju vojnu službu. Za velike ideale se najpre jedna agresivna manjina bori. Zar nije bolje umreti za ono u šta verujemo – za mir, nego umreti za nešto u šta ne verujemo – za rat? Svaki rat dodaje novu kariku lancu Zla, koji sprečava napredak čovečanstva. Ipak, nekolicina onih koji se protive vojnoj

službi može rasplamsati sveopšti protest protiv rata.

Mase ljudi nikada nisu željne rata, dokle god nisu zatrovane propagandom. Neophodno je „imunizovati“ ih protiv propagande. Moramo vakcinisati našu decu protiv militarizma, odgajajući ih u duhu pacifizma. Nesreća Evrope leži u tome što su njeni narodi odgajani sa pogrešnim ciljevima. Udžbenici u našim školama veličaju rat, a prećutkuju njegove strahote. Oni indoktrinišu decu mržnjom. Radije bih podučavao mir nego mržnju, radije ljubav nego rat.

Školske udžbenike treba iznova napisati. Umesto održavanja vekovnih sukoba i predrasuda, novi duh treba da ispuni naš obrazovni sistem. Naše obrazovanje počinje u kolecvi: majke celog sveta nose odgovornost da odgajaju svoju decu u duhu očuvanja mira.

Nemoguće je da se promenom jedne generacije uspeju iskoreniti ratoborni instinkti u ljudima. Ne bi čak ni bilo poželjno u potpunosti ih iskoreniti. Ljudi se moraju i dalje boriti, ali samo za ono za šta vredi boriti se – a to *nisu* imaginarne granice, rasne predrasude, niti želja za bogaćenjem, koju pod zastavom patriotizma kriju oni koji se tom zastavom ogrću. Naše oružje neka bude oružje duha, a ne tenkovi i granate.

Kakav bismo svet mogli izgraditi kada bismo energiju koju jedan rat oslobađa uložili u razvoj? Deseti deo energije koji su zaraćene nacije potrošile u Svetskom ratu, i delić novca

koji je utrošen na ručne granate i otrovni gas, bili bi dovoljni da se ljudima svih zemalja omogući dostojanstven život i spreči katastrofa nezaposlenosti u svetu.

Moramo se obavezati da ćemo podneti iste žrtve za mir koje smo tako bespogovorno podneli za rat. Ne postoji ništa što mi je važnije niti išta bliže srcu od ovoga.

Štogaod da činim ili govorim ne može promeniti strukturu univerzuma. Ali možda moj glas može pomoći dostizanju najvećeg cilja: jedinstva među ljudima i mira na Zemlji.

Albert Ajnštajn

Pismo Sigmundu Frojdu

Kaput, kod Potsdama, 30. jul 1932.

Dragi gospodine Frojd,

Zahvaljujući pozivu Lige naroda i njenog Međunarodnog instituta za zajednički intelektualni rad u Parizu da u slobodnoj razmeni mišljenja sa jednom osobom po sopstvenom izboru razmatram jedan izabrani problem, srećan sam što dobijam priliku da mogu zajedno sa Vama da se pozabavim pitanjem koje mi se, pri trenutnom stanju stvari, čini najvažnijim za civilizaciju: Da li postoji način da se ljudi oslobode kobi rata? Gotovo je opštepoznato da je sa napretkom savremene tehnike ovo pitanje postalo pitanje života ili smrti same civilizacije. I uprkos tome, svi pregorni napori da se ovo pitanje reši su do sada završavali tužnim neuspesima.

Verujem da među onima koji se praktično i profesionalno bave ovim problemom postoji živo interesovanje, kao i potreba nastala iz određenog osećaja nemoći, da druge lju-

de, one koji su se kroz svoj uobičajeni naučni rad podosta distancirali od tih pitanja života, pitaju za njihovo shvatanje problema. Što se mene tiče, moje uobičajeno polje razmišljanja ne pruža mi nikakve uvide u dubinu čovekovih htenja i osećanja, tako da pri ovom pokušaju razmene mišljenja ne mogu učiniti ništa više od toga da svoje pitanje razradim kroz anticipaciju mogućih rešenja problema i da Vama pružim priliku da ovo pitanje rasvetlite sa stanovišta Vašeg dubokosežnog znanja o čovekovom nagonskom životu. Uzdám se u to da ćete Vi moći da ukažete na procese i pravce u ljudskom vaspitanju koji bi bili u stanju da odstrane psihološke prepreke na takoreći nepolitičkom putu rešenja ovog problema, koje laik za psihologiju dabome naslućuje, no njihove saodnose i promenljivost nije u stanju da prosuđuje.

Kao čovek oslobođen nacionalističke pristrasnosti, deluje mi da postoji jednostavna spoljašnja, odnosno administrativna forma rešenja problema: da države osnuju jednu legislativnu i jednu sudsku upravu za rešavanja svih konflikata koji nastanu između država. Države bi se obavezale da se povinuju zakonima donetim od strane legislativne uprave, da se pri svim spornim pitanjima obraćaju sudu, i da bespogovorno slede sve odluke i mere koje sud bude smatrao nužnim za sprovođenje. Ovde već nailazim na prvu poteškoću: sud je jedna ljudska ustanova, koja se pokazala sklonom da postane podložna vanzakonskim uticajima, onoliko koliko manje moći ima na raspolaganju da sprovodi svoje odluke. To je činjenica koja se mora imati na umu: pravo i moć su

nerazdvojivo povezani, i odluke sudskog organa se onoliko približavaju idealu pravednosti zajednice u čije ime i radi, koliko sredstava moći ova zajednica može da obezbedi kako bi iznudila poštovanje svog ideala pravednosti. Ali trenutno smo sasvim daleko od toga da raspolažemo takvom nadnacionalnom institucijom koja bi bila kadra da svom sudu dodeli neosporiv autoritet i da iznudi apsolutnu poslušnost za sprovođenje njegovih presuda. To me dovodi do moje prve tvrdnje: put ka međunarodnoj sigurnosti podrazumeva da se nacije bezuslovno odreknu jednog dela slobode svog delovanja, odnosno svog suvereniteta, i potpuno je jasno da drugog puta do međunarodne sigurnosti nema.

Ako uzmemo u obzir da su mnogi ozbiljni napori da se ovaj cilj ostvari preduzeti proteklih decenija završili neuspehom, postaje nam svima jasno da postoje snažne psihološke sile koje deluju na način da ove napore parališu. Neke od ovih sila su očigledne. Poriv za moći koji karakteriše vladajući sloj ljudi u svim državama suprotstavlja se svakom ograničenju nacionalnog suvereniteta. Ovaj poriv za političkom vlašću se često hrani iz jednog ekonomsko-materijalnog interesa jedne druge grupe ljudi. Ovde prvenstveno mislim na onu malu, ali odlučnu grupu ljudi, prisutnu u svakom narodu, koji se ne obaziru na uslove i potrebe samog društva, već kojoj su rat i proizvodnja i trgovina oružjem ništa drugo do prilika za sticanje lične koristi i proširenje sopstvenog uticaja.

Ova prosta konstatacija predstavlja, ipak, samo prvi korak ka spoznaji stanja stvari. Odmah se postavlja sledeće pita-

nje: kako je moguće da ta manjina uspeva da svom porivu potčini volju većine koja ratom samo gubi i pati (Kada govorim o masi naroda, iz nje ne isključujem one koji profesionalno, kao vojnici svih rangova, obavljaju vojnu službu sa ubeđenjem da služe odbrani najvećeg dobra svoga naroda i da je napad ponekad najbolja odbrana). Čini se da je verovatan odgovor na ovo pitanje to da manjina pri vladajućem sloju ljudi ima u svojim rukama pre svega školstvo, medije, a često, takođe, i crkvu. Na taj način ona vlada i upravlja osećanjima brojne mase ljudi i pretvara je u svoje slepo oruđe.

No, ni ovaj odgovor ne iscrpljuje čitav kontekst problema jer se postavlja pitanje kako je moguće da masa dopušta da bude zavedena spomenutim sredstvima sve do ludila i samopožrtvovanosti? Jedinu moguću odgovor glasi: u čoveku postoji potreba za mržnjom i uništavanjem. Ova sklonost je u normalnim vremenima latentno prisutna, a ispoljava se samo u poremećenim vremenima kada može biti probuđena i uzdignuta do masovne psihoze. Čini se da se ovde krije srž problema čitavog kobnog kompleksa različitih faktora, koje samo veliki poznavalac ljudskih nagona može da osvetli.

To nas dovodi do poslednjeg pitanja: Da li postoji mogućnost da se psihički razvoj ličnosti usmerava na način da ljudi postanu otporni na psihoze mržnje i razaranja? Ovde nipošto ne mislim samo na takozvane neobrazovane mase. Štaviše, prema mojim životnim iskustvima, takozvana „inteligencija“ je ta koja najspremnije poseže za kolektivnim sugestija-

ma jer ne uobičava da svoja saznanja o životu crpi nespo- redno iz proživljenog iskustva, već u kontakt sa životom dolazi najpre i najviše preko štampanog teksta u knjigama.

Dodao bih ovo na kraju: do sada sam samo govorio o ratu među državama, dakle o takozvanim međunarodnim kon- fliktima. Svestan sam da se ljudska agresivnost takođe ostvaruje i u drugim oblicima i pod drugačijim uslovima (npr. građanski ratovi koji su ranije bili vođeni iz religijskih razloga, a danas su uzrokovani društvenim razlozima ili interesima, kao što je proterivanje nacionalnih manjina). No, svesno sam odabrao međunarodne ratove kao najočiti- tiji i najzloslutniji oblik konflikta, budući da se pre svega na primeru najsvirepijeg sukoba u ljudskim zajednicama može ukazati na to kako bi se ratni konflikti mogli izbeći.

Znam da ste u svojim delima pružili odgovore, delom direk- tno, delom indirektno, na sva pitanja koja se tiču ovih goru- ćih problema koji nas obuzimaju. Ipak, najviše bi nam zna- čilo kada biste izazov uspostavljanja mira u svetu obradili u svetlu svojih najnovijih saznanja jer bi takav prikaz mogao osvetliti nove pravce za učinkovito delovanje.

Najljubaznije Vas pozdravlja Vaš,
A. Ajnštajn

Sigmund Frojd

Pismo Albertu Ajnštajnu

Beč, septembra 1932.

Dragi gospodine Ajnštajn,

Kada sam čuo da nameravate da me pozovete na razmenu mišljenja o jednoj temi kojoj Vi poklanjate svoje interesovanje i koja Vam se čini dostojna pažnje druge osobe, drage volje sam pristao. Očekivao sam da ćete izabrati problem na granici današnjeg naučnog saznanja, u odnosu na koji bi svaki od nas, jedan kao fizičar i drugi kao psiholog, mogli ponuditi svoj specifičan pristup, da bismo se tako susreli sa različitih strana na istom polju. No, vi ste me iznenadili pitanjem šta bi se moglo učiniti kako bi ljudi kob rata odvratili od sebe. Najpre sam se uplašio pod utiskom svoje – skoro bih rekao naše – nekompetentnosti, jer mi se učinilo da je reč o praktičnom problemu koji pripada državicima. Potom sam ipak razumeo da svoje pitanje niste postavili kao prirodnjak ili fizičar, već kao filantrop koji je pratio poziv

Lige naroda, slično kao što je istraživač polarnih područja Fritjof Nansen bio preuzeo na sebe da pomaže gladnim i beskućnim žrtvama Svetskog rata. Shvatio sam takođe da se od mene ne traži da predložim praktične savete, već da samo treba da naznačim kako se problem sprečavanja rata sagledava iz ugla psiholoških saznanja.

Ali i o ovome ste u svom pismu uglavnom sve rekli. Oduzeli ste mi, takoreći, preimućstvo, ali ću Vas slediti i zadovoljiti se time da potvrdim sve što ste izneli tako što ću shodno svojim saznanjima ili pretpostavkama opširnije izložiti ono što ste sami već rekli.

Započinjete odnosom između prava i moći. To je, uistinu, prava polazna tačka za naše istraživanje. Da li smem da reč *moć* [Macht] zamenim prodornijom i oštrijom rečju *nasilje* [Gewalt]?¹ Pravo i nasilje su danas za nas suprotnosti. Lako je pokazati da su se jedno iz drugoga razvili, i kada bismo zašli do njihovih prapočetaka i pratili kako je isprva teklo njihovo razvijanje, lako bismo došli do rešenja problema. Ne zamerite ako u daljem izlaganju budem spominjao opšta mesta kao da su nova. Kontekst me primorava na to. Interesni konflikti među ljudima se načelno rešavaju primenom sile. Tako je u čitavom životinjskom carstvu, iz kog se čovek ne treba izuzimati; uz to, kod ljudi dolazi do sukobljavanja mišljenja, koja dosežu do najviših nivoa apstrakcije i čini se da

¹ Reč *Gewalt*, ali i *Macht* su krajnje polisemične i u nekim značenjima se mogu i preklapati. Iz ovog razloga je, sistematično, kroz čitavo pismo reč *Gewalt* prevedena rečju *nasilje*, a reč *Macht* rečju *moć*, ukoliko kontekst nije zahtevao drukčije. – nap. prev.

zahtevaju jednu drugačiju tehniku rešavanja. No, to je jedna potonja komplikacija. Isprva, unutar male horde, pitanje o tome šta kome pripada i čija volja treba da se sprovodi odlučivala je snaga mišića. Snaga mišića ubrzo biva pojačana i zamenjena upotrebom oružja; pobeđuje onaj koji poseduje bolje naoružanje ili ga spretnije koristi. Uvođenjem oružja, duhovna nadmoć već počinje da zauzima mesto gole snage mišića; krajnja namera borbe ostaje ista, naime, da drugi deo grupe štetom koju iskusi ili paralisanjem njegovih snaga bude primoran da ustupi svoje pravo glasa ili prestane da se protivi. Ovo se najtemeljnije postiže kada nasilje trajno pokori neprijatelja, dakle ubije ga. To ima dve prednosti, to da gubitnik ne može po drugi put da se suprotstavi svom protivniku, kao i to što njegova sudbina odvraća druge od toga da slede njegov primer. Pored toga, ubistvo neprijatelja zadovoljava jednu nagonsku sklonost, koju ću kasnije morati spomenuti. Nameri za ubistvo može se suprotstaviti zamisao da neprijatelj može biti od koristi, kada je ostavljen da se plaši za sopstveni život. Tada se nasilje zadovoljava time da neprijatelja potčini umesto da ga ubije. Ovo je početak čuvanja neprijatelja, ali pobednik od sada mora da računa na vrebajuću i neodoljivu želju za osvetom pokorenog, te se odriče dela svoje sopstvene sigurnosti.

To je, dakle, prvobitno stanje, vladavina veće moći, sirovog ili intelektualno potpomognutog nasilja. Znamo da se ovaj sistem tokom evolucije promenio, išao je putem od nasilja do prava, ali kakav je bio taj put? Verujem da je postojao

samo jedan. Ovaj put se razvio usled činjenice da se veća snaga pojedinca mogla nadoknaditi ujedinjenjem više slabih. *L'union fait la force.*² Nasilje se razbija zajedništvom, moć ovih ujedinjenih sada predstavlja pravo nasuprot nasilju pojedinca. Vidimo da je pravo moć zajednice. Ono je i dalje nasilje, koje je spremno da se okrene protiv svakog ponosob ko mu se suprotstavi, služi se istim sredstvima, sledi iste ciljeve; razlika zaista leži samo u tome da se ne radi više o nasilju jednog pojedinca koji ga sprovodi, već o nasilju jedne zajednice. Ali kako bi se ovaj prelaz od nasilja ka novom pravu izvršio, jedan psihološki uslov mora biti ispunjen. Ujedinjenje više pojedinaca mora da bude trajno i postojano. Ništa se ne bi postiglo ako bi ovo ujedinjenje bilo samo radi borbe protiv jednog nadmoćnog pojedinca i ako bi se raspalo nakon njegovog savladavanja. Sledeći pojedinac, koji bi sebe smatrao jačim, ponovo bi stremio ka tiraniji, i tako bi se igra beskrajno ponavljala. Zajednica se mora trajno održavati, organizovati, stvarati propise koji sprečavaju zastrašujuću pobunu, osnivati organe koji bdiju nad time da se poštuju propisi i da se činovi nasilja izvršavaju shodno zakonu. Priznavanjem jedne takve interesne zajednice uspostavlja se osećaj povezanosti i zajedništva među pripadnicima ujedinjene grupe, u kojima zapravo leži njena snaga.

Time je, makar mislim, sve bitno izloženo: savladavanje nasilja prenošenjem moći na veću celinu, koja se drži na okupu osećajem povezanosti među svojim članovima. Sve dalje što

2 *Jedinstvo je snaga.* – nap. prev.

sledi je ponavljanje i obrazlaganje. Odnosi su prosti, dokle god se zajednica sastoji od podjednako jakih pojedinaca. Zakoni ovog udruživanja određuju do koje mere se pojedinac mora odreći lične slobode da svoju fizičku snagu nasilno primenjuje kako bi se omogućio jedan siguran zajednički život. No, takvo stanje mirovanja je samo teorijski zamislivo; u stvarnosti se stvari komplikuju time što zajednica od početka obuhvata elemente nejednake po snazi: muškarce i žene, roditelje i decu, a ubrzo usled rata i potčinjavanja, pobednika i gubitnika, koji se potom pretaču u vladaoce i porobljene. Pravo zajednice postaje tada izrazom nejednakih odnosa moći u svom centru, zakone donose oni koji vladaju u svoju korist, a potčinjenima dodeljuju malo prava. Od tog trenutka u zajednici postoje dva izvora nemira po pitanju prava, ali isto tako i nadograđivanja prava. Prvi izvor nemira su pokušaji pojedinih vladara da se uzdignu iznad ograničenja koja važe za sve, tj. da posegnu za tiranijom, dakle, da se sa vladavine prava vrate natrag na vladavinu nasilja. Drugi izvor su stalna stremjenja potlačenih da preuzmu za sebe više moći i da se te promene priznaju i zakonom, dakle da se od nejednakog prava izbore za ravnopravnost svih. Ovo potonje nastojanje postaće pogotovo značajno kada se unutar zajedništva zaista dođe do pomeranja odnosa moći, kako se i može desiti usled raznolikih istorijskih trenutaka. Pravo se kasnije polako može prilagoditi novim odnosima moći, ili, što se češće dešava, ukoliko vladajuća klasa nije spremna da prihvati ovu promenu, dolazi do pobune, gra-

đanskog rata – dakle do privremene suspenzije prava i do novih isprobavanja nasilja, po čijem svršetku nastupa jedan novi pravni poredak. Postoji još jedan izvor promene prava koji se iskazuje samo na miroljubiv način, a to je kulturna promena članova zajednice, ali ona pripada jednom drugom kontekstu na koji ćemo se tek kasnije osvrnuti.

Vidimo, dakle, da takođe unutar jedne zajednice nije lako izbeći nasilno rešavanje interesnih konflikata. Ali svakodnevne potrebe i deljenje istih osobina, koje su posledica zajedničkog života na istom tlu, pogodni su za brzi svršetak takvih borbi, a samim tim se verovatnoća mirnih rešenja u ovakvim uslovima neprekidno povećava. Jedan pogled u čovekovu istoriju ipak nam pokazuje da čitav jedan neprekidni niz konflikata između jedne zajednice i jedne ili više drugih, između većih i manjih celina, gradova, predelâ, plemenâ, narodâ, bogatih, skoro se pa uvek rešavaju odmeravanjem snaga u ratu. Takvi ratovi se završavaju ili pljačkom ili potpunim potlačivanjem, osvajanjem jednog dela teritorije. O osvajačkim ratovima se ne može jedinstveno suditi. Neki ratovi poput onih kod Mongola ili Turaka doneli su samo zlo. Drugi su, nasuprot tome, doprineli da se nasilje preobrati u pravo tako što su se oformile veće celine unutar kojih je tada onemogućeno primenjivanje nasilja, te je tako novi pravni poredak izmirivao konflikte. Na taj način su osvajanja Rimljana donela mediteranskim zemljama vrlo vredan *pax romana*. Želja za teritorijalnim proširenjem francuskih kraljeva stvorila je mirnu, ujedinjenu i prosperitetnu

Francusku. Koliko god ovo paradoksalno zvučalo, moramo ipak priznati da rat ne bi nužno bio neprikladno sredstvo za uspostavljanje željenog „večnog” mira, jer je u stanju da stvori one veće celine unutar kojih jaka centralna vlast one-mogućuje dalje ratove. Ali rat nije dugoročno rešenje jer su uspеси osvajanja po pravilu kratkog veka; novostvorene celine se iznova raspadaju, najčešće usled manjkave povezanosti među nasilno prispojenim delovima. Osim toga, dosad je osvajanje moglo da dovede do samo delimičnog ujedinjenja, premda većih razmera, čiji su konflikti tek zahtevali zaista nasilno rešavanje. Kao posledica svih ovih ratnih napora proizašlo je to da je čovečanstvo brojne i neprekidne male ratove zamenilo za retke, velike ratove, ali utoliko kobnije.

Primenjeno na našu sadašnjost, dobija se isti rezultat, do kog ste Vi dospeli kraćim putem. Rat se bezbedno može sprečiti jedino ako se ljudi slože i uspostave centralnu vlast [Gewalt], na koju će biti preneto pravo na presude u svim interesnim konfliktima. Ovde se očito udružuju dva zahteva: da će jedna takva nadređena instanca biti stvorena, i da će joj biti data potrebna vlast. Jedan zahtev bez drugoga ničemu ne bi služio. Sada se Liga naroda smatra jednom takvom instancom, ali drugi zahtev nije ispunjen; Liga naroda nema sopstvenu vlast, i može je steći jedino kada se članovi novog ujedinjenja, pojedinačne države, odreknu vlasti u korist Lige naroda, a za to su izgledi trenutno slabi. Ne bismo do kraja imali razumevanja prema instituciji pod nazivom Liga naroda, ukoliko ne bismo uvideli da se radi o pokušaju, na

koji se u istoriji čovečanstva čovek nije tako često – možda nikada u toj meri – odvažio. To je pokušaj da se osvoji autoritet – tj. neizbežan uticaj – koji se inače zasniva na posedovanju vlasti, pozivanjem na određena idejna uverenja. Čuli smo da jednu zajednicu na okupu drže dve stvari: prisuda nasilja i osećaj povezanosti između članova, što stručno nazivamo identifikacijama. Ako jedan od ta dva uslova izostane, onda onaj drugi može da očuva zajednicu. Idejna uverenja, naravno, imaju značaja isključivo onda kada izražavaju važne zajedničke osobine među članovima. Postavlja se pitanje koliko su ove ideje uticajne. Istorija nas podučava da zaista deluju. Na primer, panhelenska ideja, tj. svest da su oni, Heleni, bolji od okolnih varvara, koja je toliko došla do izražaja u Ampfiktionskom savezu, u proročištima i panhelenskim svečanostima, bila je dovoljno snažna da ublaži običaje vođenja rata među Grcima. No, naravno ne i u stanju da spreči ratne sukobe između delova grčkog naroda, pa čak ni da obuzda jedan grad ili savez gradova da se na štetu rivala ne udruži sa persijskim neprijateljem. Isto tako, hrišćanski osećaj zajedništva u vreme renesanse nije sprečio velike i male hrišćanske države da se u svojim međusobnim ratovima obraćaju za sultanovu pomoć. Ni u našem dobu ne postoji ideja od koje bi čovek mogao da očekuje takav jedan ujedinjujući autoritet. Isuviše je jasno da nacionalni ideali koji danas vladaju narodima dovode do suprotnog efekta. Ima ljudi koji predviđaju da će tek sveopšte prodiranje boljševičkog načina mišljenja okončati ratove, ali danas smo od

takvog cilja daleko, a možda će se on dostići tek nakon strahovitih građanskih ratova. Tako se, dakle, čini da je pokušaj da se stvarna vlast zameni snagom ideja danas osuđen na neuspeh. Greška u računici nastaje ukoliko se ne uzme u obzir da se u ostvarenju prava ne možemo odreći pomoći upotrebe nasilja, koje je predstavljalo prvobitno pravo.

Sada se jedino mogu upustiti u to da neku od Vaših rečenica propratim komentarima. Čudite se nad činjenicom da je toliko lako zagrejati ljude za rat, i slutite da postoji nešto što u njima deluje, neki nagon za mržnjom i razaranjem koji izlazi u susret takvom huškanju. Iznova se mogu samo potpuno složiti sa Vama. Verujemo u postojanje jednog takvog nagona i trudili smo se poslednjih godina da proučimo njegova ispoljavanja. Dozvolite mi da Vam ovom prilikom predstavim jedan deo učenja o nagonima, do kog smo u psihoanalizi stigli nakon mnogih pokušaja i preispitivanja. Pretpostavljamo da postoje samo dve vrste ljudskih nagona – oni koji teže ka održavanju i ujedinjavanju – nazivamo ih erotskim, u smislu *Erosa* u Platonovoj *Gozbi* ili seksualnim, uz svesno proširenje popularnog pojma seksualnosti – i drugi, koji teže uništavanju i ubijanju; ukratko ih podvodimo pod termine nagon za agresijom ili nagon za destrukcijom. Vidite, to je zapravo samo teorijsko pojašnjenje opštepoznate oprečnosti između ljubavi i mržnje, koja održava pravezu sa polaritetom privlačenja i odbijanju, što igra ulogu u Vašem naučnom polju. No, nemojmo se prebrzo upuštati u ocenjivanje dobra i zla. I jedan i drugi nagon su neizostavni, poja-

ve života proizlaze iz sudelovanja i sukobljavanja ovih dvaju nagona. Stiče se utisak da nagon jedne vrste skoro pa nikada ne deluje izolovano; on je uvek povezan sa određenim doprinosom onog drugog nagona, takoreći, legiran je. Ovaj doprinos modifikuje njegov cilj ili mu tek pod određenim okolnostima omogućava da ostvari svoj cilj. Tako je, na primer, nagon za samoodržavanjem zacelo erotske prirode, ali upravo njemu je potrebno da raspolaže agresivnošću kako bi sproveo svoju nameru. Isto tako je i u slučaju nagona ka ljubavi, koji je usmeren ka objektima, a kojem je potreban doprinos od nagona za ovladavanjem, kako bi se uopšte ostvario u želji da dospe do svog objekta. Poteškoća da se obe vrste nagona izoluju u svojim ispoljavanjima nas je toliko dugo sprečavala da ih spoznamo.

Ako biste pošli još jedan korak dalje sa mnom, uvidećete da ljudski postupci otkrivaju još jednu komplikaciju drukčije prirode. Sasvim retko je ljudsko delovanje rezultat jednog jedinog nagonskog impulsa, koji već sam po sebi mora da je sastavljen od Erosa i destrukcije. Po pravilu, mora više motiva da se povežu, koji su na sličan način sagrađeni, kako bi omogućili delovanje. Jedan od Vaših kolega je to već bio uvideo, profesor Georg Kristof Lihtenberg, koji je svojevremeno predavao fiziku u Getingenu; ali možda je bio još značajniji kao psiholog nego kao fizičar. „Povodi zbog kojih nešto čini, mogu se rasporediti poput ruže vetrova i nazvati po istom obrascu, npr. hleb-hleb-ugled ili ugled-ugled-hleb“.³

³ Georg Kristof Lihtenberg, nemački fizičar iz 18. veka, bio je poznat i

Dakle, kada su ljudi pozvani u rat, sa time se u njima može saglasiti mnoštvo motiva – plemenitih i zlobnih. Jedni, o kojima čovek govori na sav glas, i drugi, koje čovek prećutkuje. Nema potrebe sve da ih otkrivamo. Želja za agresijom i destrukcijom sigurno spada pod njih; nebrojene grozote istorije i svakodnevice potkrepljuju njihovo postojanje i njihove snage. Povezivanje ovih destruktivnih nastojanja sa drugim, erotskim i idejnim, olakšava, naravno, njihovo zadovoljavanje.

Ponekad, kada čujemo za ove grozote istorije, imamo utisak da su idejni motivi poslužili samo kao izgovori destruktivnim žudnjama. A nekada, ako uzmemo za primer grozote inkvizicije, smatramo da su se idejni motivi probili u svest, dok su im destruktivni motivi nesvesno doneli pojačanja – i jedno i drugo je moguće.

Stičem utisak da zloupotrebljavam Vaše interesovanje, koje se odnosi na sprečavanje rata, a ne na naše teorije. Ipak, hteo bih još jedan trenutak da se zadržim na našem nagonu za destrukcijom, čija popularnost nikako ne drži korak sa njegovim značajem. Naime, uz malo truda i nagađanja došli

po svojim pronicljivim zapažanjima o ljudskom ponašanju sakupljenim u obliku beležaka i aforizama, od kojih ovaj citiran u Frojdovom pismu sugeriše da su ljudski motivi nesvodivi na jedan princip, i da je, zapravo, ljudsko ponašanje često vođeno kontradiktornim porivima, od sebičnosti i taštine, do težnje za vrlinom i znanjem. Složenost istovremenih dejstava različitih motiva je ovde retorički označena kao „hleb” (egzistencijalni motivi, poriv za preživljavanjem), odnosno „ugled” (poriv za društvenim priznanjem, slavom, višim statusom). – nap. prev.

smo do shvatanja da ovaj nagon deluje u svakom živom biću, nastojeći da ga dovede do raspada, a da život vrati u stanje nežive materije. On, sasvim opravdano, zaslužuje naziv nagona smrti, dok erotski nagoni predstavljaju težnju ka životu. Nagon smrti postaje nagon za destrukcijom tako što se uz pomoć posebnih organa okreće prema spoljnjem svetu, protiv objekata. Živo biće opstaje u životu tako što uništava život drugog bića. Jedan deo nagona smrti ipak ostaje aktivan unutar živog bića i pokušali smo da poveći broj normalnih i patoloških fenomena izvedemo iz ove interiorizacije nagona smrti. Čak smo počinili jeres time što smo nastajanje naše svesti objašnjavali okretanjem agresije ka unutra. Primetićete, nije toliko beznačajno, kada se ovaj postupak izvršava prekomerno, onda neposredno utiče negativno na zdravlje, dok preusmeravanje ovih nagonskih snaga ka destrukciji u spoljašnjem svetu rasterećuje živo biće i samim time utiče blagotvorno na njega. Ovo bi služilo kao biološko opravdanje svih zlobnih i opasnih stremljenja protiv kojih se borimo. Moramo priznati da su oni bliži prirodi nego naš otpor prema njima, za koji je još uvek potrebno pronaći obrazloženje. Možda imate utisak da su naše teorije neka vrsta mitologije, i u ovom slučaju nimalo ugodne mitologije. Ne svodi li se svaka prirodna nauka na takvu vrstu mitologije? Zar je išta drugačije kod Vas danas u fizici?

Za naše potrebe ćemo iz prethodno iznetog istaći tek ovoliko: beznadežno je želiti da odstranimo agresivne sklonosti ljudi. Navodno, u srećnim delovima Zemlje, gde priroda čo-

veku izobilno pruža na raspologanje sve što mu je potrebno, postoje plemena čiji život prolazi u krotkosti, koja ne znaju za prisilu i agresiju. Teško mogu da poverujem u to, mada bih želeo da čujemo više o ovim srećnicima. Boljševici se takođe nadaju da mogu izbrisati ljudsku agresiju, jemčeći zadovoljenje materijalnih potreba i uspostavljanje ravnopravnosti među članovima zajednice, što smatram za iluziju. Za sada su do grla naoružani i, što nije nevažno spomenuti, održavaju svoje pristalice na okupu mržnjom prema svima onima koji to nisu. Uostalom, ne radi se o tome, kao što ste i sami primetili, da se u potpunosti uništi ljudska sklonost ka agresiji; dovoljno je pokušati da je do te mere obuzdamo da se ne ispolji u formi rata.

Sa tačke gledišta našeg mitološkog učenja o nagonima lako dolazimo do formule za indirektno načine za savladavanje rata. Ako je spremnost za rat posledica nagona za destrukcijom, onda je očigledno da se protiv nje treba prizvati u pomoć protivnik ovog nagona, tj. Eros. Sve što uspostavlja emotivne veze među ljudima se mora suprotstaviti ratu. Ove veze mogu biti dveju vrsta. Prva vrsta su odnosi poput onih prema objektu ljubavi, čak i kada seksualni ciljevi nisu prisutni. Psihoanaliza ne treba da se sramoti kada ovde govori o ljubavi, jer vera govori isto to: ljubi bližnjeg svoga kao sebe samoga. To je lakše reći nego učiniti. Druga vrsta emocionalnih veza nastaju identifikacijom. Sve što uspostavlja važne sličnosti među ljudima, priziva osećaje zajedništva i identifikacije. Na njima se dobrim delom zasniva struktura ljudskog društva.

Na osnovu Vaše primedbe u vezi sa zloupotrebom autoriteta iznosim sledeći predlog kako da se indirektno savlada sklonost ka ratu. Jedan deo urođene i nesavladive nejednakosti među ljudima čini težnja da se ljudi dele na vođe i na poslušne. Potonji čine veliku većinu kojima je potreban autoritet koji će donositi odluke umesto njih, kojima će se oni najčešće bespogovorno pokoravati. Ovome dodajem da bi još više nego dosad moralo da se posveti brige odgoju višeg sloja društva čiji bi članovi samostalno mislili, bili neustrasivi, sposobni da se svim silama bore za istinu, sa obavezom da predvode nesamostalne mase. Nije vredno pomena da represija vlasti i zabrana mišljenja od strane crkve nisu pogodni za takav odgoj. Naravno, idealno stanje bi bila jedna zajednica koja je svoj nagoni život pokorila diktaturi razuma. Ništa drugo ne bi moglo tako snažno ujediniti ljude, čak i kada ne bi bilo emotivnih veza među njima. To je ipak krajnje utopijska nada. Drugi putevi ka neposrednom sprečavanju rata su zasigurno pristupačniji, ali ne obećavaju brz uspeh. Nemila slika koju možemo zamisliti je slika mlinova koji toliko sporo melju, da bi ljudi mogli umreti od gladi ne dočekavši brašno iz mlinova.

Vidite, ne dobija se bogzna šta, kada se za savet oko gorućih praktičnih problema pita teoretičar otuđen od sveta. Isplativije je suprotstaviti se opasnosti u svakom pojedinačnom slučaju onim sredstvima koja su nam već pri ruci. Želeo bih ipak na još jedno pitanje da odgovorim, koje niste u svom pismu postavili, a koje me posebno interesuje. Zašto se Vi i ja

i mnogi drugi toliko bunimo protiv rata, zašto ga naprosto ne prihvatimo kao mnoge druge bolne životne neminovnosti? Deluje da se podrazumeva da je rat biološki opravdan i da se praktično teško može izbeći. Ne zgražavajte se nad mojim pitanjem. U svrhu istraživanja čovek bi smeo možda da stavi na lice masku nadmoći i ravnodušnosti koju u stvarnosti ne poseduje. Odgovor na moje pitanje glasi – mi ovako reagujemo na rat, budući da svaki čovek ima pravo na sopstveni život, budući da rat uništava ljude pune nade, i svakog pojedinačnog čoveka dovodi u situaciju da ga ponižava, da ga prisiljava da ubija druge i da uništava skupocena, materijalna dobra koja su rezultat ljudskog rada, itd. Razlog je takođe i taj što rat u svojoj trenutnoj formi ne pruža više priliku za ispunjenje starih junačkih ideala, i što bi svaki budući rat, usled usavršenja sredstava za uništavanje, značio istrebljenje jednog ili možda čak oba protivnika. Sve je to istinito i deluje toliko izvesno da je pravo čudo što vođenje rata još uvek nije jednoglasno odbačeno. Doduše, o pojedinačnostima se svakako još može diskutovati. Isto tako je upitno da li zajednica treba da ima pravo na život pojedinca; sve vrste rata ne mogu se osuđivati u istoj meri; dokle god ima država i nacija koje su spremne na bezobzirno uništavanje drugih, ovi drugi moraju da budu naoružani za rat. Neću se duže zadržavati na ovome, ipak to nisu pitanja o kojima ste hteli da diskutujete sa mnom. Ciljam na nešto drugo; verujem da je glavni razlog zbog kog se mi rasrđujemo na rat to što ne možemo drukčije. Mi smo pacifisti jer to

moramo biti iz organskih razloga. Tada nam je lako da naša uverenja opravdavamo argumentima.

Bez objašnjenja teško da se to može razumeti. Smatram sledeće: od kad je sveta i veka čovečanstvo prolazi kroz proces razvitka kulture (znam da ovaj proces drugi radije nazivaju „civilizacijom”). Ovom procesu dugujemo ono najbolje što smo postali i dobar deo onoga od čega patimo. Njegovi povodi i počeci su mračni, njegov kraj neizvestan, a neke od njegovih osobina jasne kao dan. Možda vodi do uništenja ljudskog roda jer ograničava seksualnu funkciju na više načina – već danas se nekultivisane rase i zaostali slojevi populacije brže razmnožavaju nego visokokultivirani. Ovaj proces se dâ uporediti sa pripitomljavanjem određenih životinjskih vrsta i nema sumnje da sa sobom donosi telesne promene. I dalje nismo prihvatili ideju da je razvoj kulture jedan takav organski proces. Psihičke promene koje dolaze sa kulturnim procesom su upadljive i nedvosmislene. Sastojе se iz progresivnog pomeranja ciljeva nagona i ograničenja nagonских impulsa. Prema osećanjima u kojima su naši preci uživali mi smo postali ravnodušni ili su nam postala nenasnosna. Postoje organska obrazloženja za promene naših etičkih i estetičkih ideala. Od psiholoških karakteristika kulture, dve se čine najvažnijima: ojačavanje intelekta, koji počinje da savladava nagonски život, i interiorizacije sklonosti ka agresiji sa svim svojim povoljnim i opasnim posledicama. Rat na najoštrij način protivreči našim psiho-

loškim uverenjima koje nam proces kulture nameće, zbog čega moramo da mu se suprotstavljamo. Naprosto ga više ne podnosimo, a to nije tek neki intelektualni ili afektivni revolt, već je, kod nas pacifista, to jedna konstitutivna netrpeljivost, jedna idiosinkrazija uvećana do krajnje mere. Deluje, naime, da snižavanje estetskih standarda u ratu gotovo jednako doprinosi našem revoltu kao i njegove grozote.

Koliko dugo moramo čekati dok drugi takođe ne postanu pacifisti? Ne može se pouzdano reći, ali možda ipak nije utopijska nada da će uticaj obaju faktora, kulturnog stava i opravdanog straha od posledica budućeg rata, staviti tačku na vođenje rata u dogledno vreme. Kojim putevima ili stranputicama ćemo doći do toga ne možemo nametati, ali za to vreme bismo smeli reći: Sve što pospešuje razvoj kulture radi isto tako protiv rata.

Srdačno Vas pozdravljam i zamolio bih Vas da mi oprostite ako Vas je moje izlaganje razočaralo.

Vaš dragi,
Sigm. Frojd

Ozren Lazić i Borislav Prodanović

Nagon za životom u miru

Ako, dakle, naš odgovor na vaše pitanje "Kako po vašem mišljenju možemo izbeći rat?" zavisi od razumevanja razloga, emocija i lojalnosti koje su muškarce navele da pođu u rat, bolje bi bilo da ovo pismo iscepamo i bacimo u korpu za otpatke. Jer, očito je da mi jedni druge ne možemo razumeti zbog tih razlika.

– Virdžinija Vulf, *Tri gvineje*

Ukupna ulaganja u vojsku na svetskom nivou tokom 2024. godine iznosila su 2.7 triliona američkih dolara, što predstavlja najveća vojna ulaganja od vremena hladnog rata. Istovremeno, procene su da je za sprečavanje najekstremnijeg siromaštva potrebno na godišnjem nivou uložiti sredstva u rasponu od 70 do 325 biliona dolara. To znači da je, u najskupljem slučaju, u vojsku uloženo onoliko koliko bi bilo dovoljno da se problem ekstremnog siromaštva reši na period od sedam godina. Ipak, u 2025. godini registrovano

je čak 59 aktivnih državnih oružanih konflikata, što je najviši nivo od završetka Drugog svetskog rata. Da li je ovakvo stanje stvari moguće i potrebno opravdati neminovnošću utemeljenoj u čovekovoj prirodi?

Prema metodologiji Instituta za ekonomiju i mir, prema čijem izveštaju je globalni nivo mira 2025. godine na najnižoj tački od uvođenja merenja, *vojni rashodi* (procenat BDP-a koji države izdvajaju za vojsku), *dostupnost oružja* (lakoća nabavke oružja i stopa naoružanosti civila), i *izvoz i uvoz naoružanja* (učesće države u globalnoj trgovini oružjem), predstavljaju parametre stepena militarizacije određenog društva, pored parametara trajanja i intenziteta tekućih unutardržavnih i međudržavnih sukoba i parametara društvene bezbednosti i sigurnosti (nivo straha od zločina među stanovništvom; stopa ubistava i nasilnog kriminala; nivo političke nestabilnosti; broj terorističkih napada i njihov uticaj na društvo; stepen kontrole i policijsko-kaznenog sistema u državi). Sve nabrojano su kvalitativni i kvantitativni parametri *načina na koji je država organizovana i kako moć funkcioniše*. Da li je zaista neophodno kompleksu društvenih faktora pretpostaviti psihološke faktore i, odatle, fenomen ekstremnog političkog nasilja tumačiti logikom i dinamikom ljudskih nagona?

Prepiska između Alberta Ajnštajna i Sugmunda Frojda, poznata pod nazivom inicijalnog pitanja koje je bilo povod za prepisku – „Zašto rat?“ – nastala je na inicijativu Međunarodnog instituta za intelektualnu saradnju pri Ligi naroda

krajem 1931. godine, i predstavlja poziv ljudskom znanju i ljudskoj savesti na promišljanje mogućnosti mirne budućnosti, nakon iskustava užasa Prvog svetskog rata. Ova prepiska predstavlja pokušaj razumevanja fenomena ekstremnog nasilja sa pretpostavkom da se odgovor na postavljeno pitanje nalazi u razumevanju fenomena „ljudske prirode”. U Frojdovom odgovoru, gde se pitanje „Zašto rat?” uokviruje domenom ljudske psihe, vizija ukidanja oružanih sukoba se pokazuje kao idealistički zanos bez razumne nade. Međutim, ova prepiska se desila u osvit nacizma i neposredno pre izbivanja Drugog svetskog rata sa neviđenim strahotama, i ova do danas nezalečena trauma čovečanstva pokazala je koliko je pacifistička vizija tada bila neophodna, i koliko nam je neophodna danas.

Naš motiv da prevedemo ovu prepisku i priredimo njeno štampano izdanje nalazi se u našoj potrebi da ovo pitanje držimo otvorenim i danas, uprkos aktuelnoj stvarnosti koja najultimativnije do sada nameće neizbežnost rata kao definitivni odgovor. Ova knjiga, objavljena 1933. godine kada je Hitler došao na vlast, bila je među knjigama koje su nacisti spalili u svom obračunu sa kulturom i intelektualnošću, najavljujući tako i progone ljudi. Za diktatorski režim i njegovu anti-humanističku ideologiju, pitanje „Zašto rat?”, postavljeno iz miroljubivih motiva i u otvorenoj formi, bilo je neprijateljsko. Za nas je važno da ovo pitanje sačuvamo otvorenim i učinimo sopstvenim, kako bismo imali moguć-

nost odgovora na njega. Danas, u vreme najveće militarizacije društava, mi nametnutom imperativu rata suprotstavljamo imperativ odabira mira, ali u potrazi za sopstvenim odgovorom, mimo prioritizacije ljudske psihe, naš nagon za mirom je sasvim *politički* i, verujemo, sasvim razuman: *mir je moguć*, dokle god od njega ne odustanemo. Teza da su *Eros* i *Tanatos* neraskidivo povezani u dinamičkom odnosu gde nagon za životom uvek i nužno podrazumeva postojanje i prisustvo nagona za smrću, za nas je politički neubedljiva i etički odbojna. Uostalom, i činjenična stvarnost dominacije težnje ka uništenju dovodi u pitanje validnost psihoanalitičkog uvida o uzajamnom delovanju ovih nagona, jer ukazuje da zakonitost recipročnog odnosa ne postoji. Koja to zakonitost ljudske psihe određuje ovaj trenutak u svetu kao trenutak apsolutne dominacije nagona smrti, a ne nagona života?

Propagandni napori i finansije koje države ulažu u apologetizam rata već dovoljno dovodi u pitanje tvrdnju da su ljudi prirodno skloni destrukciji i ratovanju. Stoga 'sklonost ratu' treba najpre tražiti u fenomenu države. „Državni interesi”, naravno, ne postoje po sebi i nezavisno od interesa onih koji se sa državom poistovećuju. Odnos identiteta i interesa je potrebno razumeti u kontekstu spleta društvenih, kulturnih i ekonomskih procesa (na koje se odnose i parametri globalnog indeksa mira), koji se interiorizuju kroz društvene pozicije koje zauzimamo i logiku svakodnevnih društvenih prakse koju sprovodimo a koja je primarni oblik

kreiranja naše društvene subjektivnosti i identiteta političke zajednice kojoj pripadamo.

Najvulgarniji oblik takvog konstituisanja zajednice i sebe-u-zajednici je društveni konstrukt 'nacije', budući da, tu, osećaj smisla našeg ličnog identiteta i naše društvene svakodnevice počiva na principu nacionalne razlike u odnosu na nacionalnog drugog, koja svojom totalnošću apsorbuje društvene razlike među nama. *Naša* istorija, *naši* junaci, *naše* žrtve moraju imati antipode u obliku *tuđe* istorije, *tuđih* junaka, *tuđih* žrtava, za koje nas uče da nisu vredni saosećanja, pa čak ni priznanja da su to ljudi poput nas.

Dehumanizacija drugih je politički projekat kojim rukovode vladajuće strukture sa interesom održavanja vlasti i očuvanja povlaštenih položaja i mogućnosti sticanja ekonomske moći. Međutim, operativnost i učinak projekta dehumanizacije zavisi istovremeno i od svih nas – koji ne zauzimamo povlaštene položaje, ne raspolažemo ekonomskim moćima, koji jesmo obespravljani u određenom smislu i kojima su slobode donekle ukinute, ali koji logici dehumanizacije sami dajemo verodostojnost kroz naše sopstveno saobražavanje sa fantomskim identitetom *nas* nasuprot fantomskih *drugih* – onih čija sreća je fantomski uzrok naše realne nesreće, i čija nesreća predstavlja zalog naše fantomske sreće.

Interes za mitološkom racionalizacijom nepravde i nesreće je usvojen i normalizovan kroz kulturnu reprodukciju – pre svega nacionalno-državotvornu i patrijarhalnu – koja pret-

postavlja naturalizovane identitete i atribute poput *muškarci, žene, očevi, ratnici, majke, sinovi, kćeri, preci, potomci, rodoljubi, izdajnici, kukavice, dezerteri, neprijatelji*. Domoljuba i neprijatelja kao takvih nema, oni se stvaraju. Oružje se dečacima daje kao igračka, zajedno sa „mesom” koje se deci daje kao hrana – pre njihove mogućnosti da se pitaju da li pristaju na smrt i konzumiranje životinja. U tom smislu, ‘izvesnost rata’ i ‘nedostižnost mira’ ne treba shvatiti kao prirodnu nužnost, već kao izraz potpune kognitivne i afektivne sraslosti sa kulturom nasilja koje naša društva i države razvijaju kao princip društvene hijerarhizacije i kao princip društvene svakodnevice. U tom smislu se nasilje principijelno sprovodi – sa pozicije moći prema poziciji nemoći – bilo da je reč o međunarodnim odnosima između država, ili o međuljudskim odnosima (muškarac–žena; dečak–devojčica; roditelj–dete), ili o odnosima ljudi prema životinjama i prirodi.

Možda je moguće, na temelju socioloških uvida u procese ideološke proizvodnje društvene stvarnosti, razviti tezu da je, u stvari, *rat odgovor na pretnju mira*, jer izvesnost trajnog mira neminovno podrazumeva radikalnu dekonstrukciju sistema društvene hijerarhizacije koji obezbeđuje ostvarenje interesa na račun drugih/drugačijih jer pretpostavlja oprirrodnjene razlike među društvenim grupama i društvenim pozicijama. Drugim rečima, što je mir trajniji, on bi, kao takav, pretpostavljao ne samo odsustvo oružanog sukoba, već mogućnost pravde kao kategorije realnosti nastale na temelju društvenih odnosa ustanovljenih i oblikovanih

na principima nenasilja. *Mir, pravda* i *nenasilje* su recipročni principi, i njihovu recipročnost je moguće pratiti kroz sve atribute koje ove kategorije podrazumevaju, od odsustva straha, do ljudskih prava i sloboda, slobode kretanja, slobodne ljubavi, do adekvatnog i priuštivog stanovanja, dostupnog i kvalitetnog obrazovanja, dostupne i adekvatne zdravstvene zaštite, dobre uprave, zdrave i blagotvorne životne sredine, do, najzad, slobode za životinje.

Ovakva obećanja trajnog mira predstavljaju ultimativnu pretnju za poredak koji počiva na nepravdi i nasilju sistema hijerarhizacije društvenih razlika. Stoga se rat upravo koristi kao sredstvo održavanja i produbljivanja hijerhijske moći i nemoći. Istovremeno, prilika za rat je prilika da se interesi nadmoći najučinkovitije ostvare na najmonstruoznije moguće načine i da se to ima smatrati opravdanim.

Činjenica da je ubistvo jednog čoveka načelno kažnjivo u svakom društvu i da ta kazna počiva na prihvaćenoj vrednosti neprikosnovenosti ljudskog života, dok je istovremeno „normalno” i „neophodno” u izvesnim situacijama učestvovati u sprovođenju organizovanog nasilja kakav je rat, govori zapravo o neizbežnosti kognitivne disonance pred kojom se mora naći svaka osoba u iskrenoj zapitanosti „Zašto rat?”. Jer i u prirodi takozvanog odbrambenog rata, koji podrazumeva udruživanje radi odbrane od spoljašnjeg vojnog napada, istovremeno se sadrži ekspanzivni karakter rata koji podrazumeva udruživanje radi ubijanja. U tom

smislu, „rodoljublje” ne biva samo spremnost da se pogine za domovinu, već i spremnost da se ubije za nju. I jasno je da ova spremnost nije „nagonska”, „prirodna”, jer se kao takva ne bi propovedala i slavila kao „vrlinska”. Ona se, dakle, kao svaka ‘vrlina’, uči, podstiče, trenira, uslovljava, *protiv sopstvene prirode*. Uostalom, samo postojanje i funkcionisanje vojske podrazumeva normalizaciju ubijanja i učenje ubijanju kroz osećaj pripadnosti i lojalnosti grupi i kroz utemeljenje u hijerarhiji. Tako se postaje vrlinski čovek – *muškarac*, dok se neposlušnost u ratnoj hijerarhiji i odbijanje izvršavanja naređenja smatra izdajom, i u nekim sistemima kažnjava smrću.

Činjenica da je smrt kazna za greh izdajstva i dezerterstva nesumnjivo saopštava da rat nije izraz prirodnog nagona već sistem totalne institucije koja toliko uslovljava egzistenciju da prigovoru savesti neće dopustiti da živi. Ako bismo iskreno sledili poreklo kognitivne disonance pri suočavanju sa pitanjem „Zašto rat?”, susreli bismo se sa principijelnim odgovorom – zato što smo *ljudi*. Čovek, ta vrednosna odrednica kojom gradimo sliku sebe kao biće vrline i kojom uobraženo stavljamo sebe iznad drugih živih bića, kao da je jedino čovek sposoban za empatiju, pomaganje, solidarnost, biva prozirna u svojoj naopakoj suštini kada se svojstvo *biti čovekom* izjednači sa *moći ubiti*. I zaista, čovek je jedino biće koje ratuje, koje se uči ubijanju i koje se kolektivno i sistemski priprema i organizuje za rat, koje proizvodi oružje za masovnu smrt, i koje sprovođi uništenje do nepojmljivih razmera ukidajući realitet i značaj

svakog pojedinačnog života, života celokupnih zajednica, kao i životnog okruženja. Čovek je jedina vrsta koja namerno pristupa uništenju dela svoje populacije i koja namerno uništava Zemlju na kojoj prebiva. U tom smislu, evolutivni princip „opstanka najsposobnijih”, u sistemu gde čovek uživa najviše mesto, bi bilo adekvatnije nazvati „opstanak najnasilnijih”, odnosno „opstanak najnaourazženijih”.

Za razliku od misaonih odiseja o pretpostavljenom prirodnom stanju čoveka bilo kao miroljubivog ili nasilnog smatramo opravdanim misaone napore usmerene upravo na kritiku društvenih struktura koje proizvode i podstiču nasilje kao čovekovu bitnu odrednicu. Takođe smatramo opravdanim i neophodnim misaone napore koji doprinose rasvetljavanju motiva, snaga i sposobnosti neophodnih za *nenasilno delovanje*. Zato su nam, za razliku od društveno-evolucionističkih uvida o principu „opstanka najsposobnijih”, mnogo značajniji uvidi o principu uzajamne pomoći kao principu evolutivnog razvitka. Zato nam je od uvida o navodnoj „neizbežnosti rata” mnogo značajniji uvid u istoriju i forme antiratnog otpora. Jer, govoriti o neizbežnosti rata nije samo pesimistička prognoza i fatalistički zaključak, već predstavlja suštinsku ignorantnost prema svim oblicima antiratnog otpora, bili oni individualni ili kolektivni, spontani ili organizovani, učinkoviti ili neučinkoviti.

Otpor ratu je onoliko moguć koliko je stvaran. Tome svedoči svaki učinjen čin nenasilnog otpora, koji – iako nedovoljan da

sruši režim, kao u slučajevima delovanja pokreta otpora Bela ruža, ili višednevnih protesta žena u Ulici ruža (Rosenstrasse) u Berlinu, u vreme nacističkog režima u Nemačkoj – po sebi doprinosi prevazilaženju straha i potkopavanju autoriteta. Usamljen ili kolektivan, otpor nasilju prisutan u najjezivijim mogućim režimima pokazuje sposobnost ljudi da budu miro-ljubivi i u najesktremnijim situacijama. Zato nam je značajno da mislimo zajednice ljudi koje povezuje osećaj i ideali pravde i mira, a ne prisila i strah od kazne. Realitet vlasti, rata, nasilja nije ništa veći ili primarniji, i ne sme biti značajniji, od realiteta samoorganizovanja, mira, nenasilja i solidarnosti. U svetlu alternativa ratu koje su ljudi stvarno živeli, projekat koji se domišlja u prepisci Ajnštajna i Frojda – elitizacija izgradnje kapaciteta za mir zagovaranjem stvaranja kritičkih elita koje bi predvodile inače povodljive mase – za nas se čini daleko od promišljanja razvijanja demokratskih kapaciteta ljudi i kulture mira.

Kategorije 'demokratskih kapaciteta' i 'kulture mira' imaju svoju supstancu u stvarnim ličnostima i događajima, a ne u apstrakciji društvenog projekta budućnosti. Protesti žena u Ulici ruža u Berlinu 1943. godine – koji predstavljaju jedine masovne javne demonstracije u Trećem rajhu protiv deportacije Jevreja, kada su nejevrejske nemačke žene odlučnim nenasilnim otporom izvojevale slobodu za dve hiljade zatvorenih Jevreja, svojih muževa ili rođaka; kao i otpor žena u samoproglašenoj Duhovnoj republici Zicer 1992. godine – koji predstavlja najduži neprekidni protest protiv mobiliza-

cije i rata tokom devedesetih – kada su žene iz vojvođanskog sela Trešnjevac zaustavile vojsku tadašnje JNA i sprečile mobilizaciju svojih muževa i sinova i njihovo odvođenje na ratište u Hrvatskoj – nisu mitološke priče koje nam prenesenim značenjem objašnjavaju željeni smisao stvari, već jesu istiniti događaji koji nam pokazuju stvarnost kakva jeste kada se građani voljno udruže, stvarnost kakva je moguća kada zajedništvo gradimo iz solidarnosti i brige, a ne iz straha od prisile i kazne.

Konačno, ili pre svega, ovi primeri nenasilnog otpora ratu nam svedoče o ključnom faktoru ratne stvarnosti koji, međutim, potpuno izostaje iz obzira kojim se rukovode Ajnštajn i Frojd u svojoj prepisci, jedan zanesen dalekim idealom svetskog mira koji bi trebalo da, jednog trenutka u budućnosti, kroz projekat odabrane političke i intelektualne elite, postane odlika čitavog ljudskog sveta; i drugi zaveden mračnom realnošću sveta destrukcije koju pripisuje apstraktnoj kategoriji ‘ljudi’, i koji je, stoga, više pesimističan prema predloženom projektu, odnosno, više pomirljiv prema neminovnosti ljudskih nagona (dok sebe i svog sagovornika ipak izuzima iz univerzalnog obrasca ‘čoveka-po-prirodi’). Taj simptomalno izostavljeni faktor rata je upravo primarni akter nasilja: *muškarac*, bolno očit u društvenoj stvarnosti, i podmuklo skriven u apstrakciji ‘ljudskih nagona’. *Rat je – reći će Krista Volf – gola, grubna muška blud*. U logici odgovora na pitanje ‘Zašto rat?’, žene prepoznaju čije je to pitanje: *ko pita, u čije ime i sa kojim pra-*

vom, i ko odgovara, u čije ime i sa kojim pravom. Odgovor koji jedni od najznačajnijih mislilaca modernog doba domišljaju navodeći činjenice ljudske prirode je zapravo simptom u sindromu 'razlike između muškaraca i žena', kako je objašnjava američka feministička pacifistkinja Grejs Pejli: *Trgovina oružjem. Trgovina robljem. Trgovina ženskim telima.*

U tom smislu, naš nalaz o 'čovjeku' naveden ranije, da bi politički i etički bio principijelan i fenomenološki konkretan i adekvatan, treba da glasi upravo: *muškarac* je jedino biće koje ratuje, koje se uči ubijanju i koje se kolektivno i sistemski priprema i organizuje za rat, koje proizvodi oružje za masovnu smrt, i koje sprovođi uništenje do nepojmljivih razmera ukidajući realitet i značaj svakog pojedinačnog života, života celokupnih zajednica, kao i životnog okruženja. *Muškarac* je jedina vrsta koja namerno pristupa uništenju dela ljudske populacije i koja namerno uništava Zemlju na kojoj prebiva. U tom smislu, evolutivni princip „opstanak najsposobnijih”, u sistemu gde *čovjek-muškarac* uživa najviše mesto, je neophodno adekvatno nazvati „opstanak najnasilnijih”, odnosno „opstanak najnaourazženijih”.

Političko ime ovakvog sistema je *patrijarhat*, a rat je jedna od njegovih temeljnih kulturnih i ekonomskih institucija. To što ova neposredna rodna stvarnost zlostavljanja, destrukcije i rata, iako očita, izostaje iz psiholoških i psihanalitičkih uvida o 'ljudskoj prirodi', upućuje na to koliko je i sama kategorija 'ljudske prirode' pseudo-naučna i prožeta

ideološkim interesom onih koji tu kategoriju definišu. Njenom upotrebom, zlostavljanje, nasilje i rat u patrijarhalnom društvu postaju oprirodnjeni a njihovo organizovano sprovođenje normalizovano. Upravo stoga, iz feminističke perspektive, u svetlu uvida zasnovanih ne na apstrakciji univerzalija već na utelovljenom iskustvu, rodna perspektiva predstavlja epistemološku premisu razumevanja organizacije društva i funkcionisanja moći, a tako i nužnu perspektivu društvenih promena.

Zakon i praksa razvili su tu razliku, bilo da je ona urođena ili slučajna – piše Virdžinija Vulf. Retko se tokom istorije događalo da ljudsko biće pogine od puške koju drži žena; ogromnu većinu ptica i životinja ubili ste vi, a ne mi; a teško je suditi o onom što nam nije zajedničko. U svetlu ovog epistemološkog i telesnog sukoba, to što nam istorija antiratnog otpora i njena rodna dimenzija ostaju neprozirne je posledica sistemskog potiskivanja napora određenih žena i muškaraca u suprotstavljanju ratu, jer antiratni otpor znači otpor patrijarhatu i njegovim totalnim institucijama: nacionalnoj državi i vojnom industrijskom kompleksu. Antiratni otpor znači jasno određivanje rata kao zločina i suprotstavljanje zločinu, a mirovna dimenzija otpora ratu podrazumeva aktivno, svakodnevno dezerterstvo iz patrijarhalne kulture nasilja u kulturu nenasilja. Zbog toga bi svako pozivanje na neophodnost rata trebalo shvatiti, u konačnici, kao doprinos opravdanju stanja stvari u kom je moć skoncentrisana na strani onih koji sprovode nasilje i čine zločine, dok se nasilje normalizuje argumentom neminovnosti.

To mislimo i za svaku naučnu imaginaciju koja nije u stanju ili odbija da pruži drugačije odgovore. Umesto odgovora koji nas poražava kao živa bića, mi na pitanje „Zašto rat?” odgovaramo istim političkim i etičkim zahtevom koji su pacifistkinje i pacifisti u svim vremenima iznosili iz dubine političkog nagona za životom u miru: *nikad više rat.*

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.112.2-6

53:929 Ajnštajn A.

159.964.26:929 Frojd S.

АЈНШТАЈН, Алберт, 1879-1955

Zašto rat? : Albert Ajnštajn i Sigmund Frojd : prepiska / prevod sa
nemačkog Goran Torlo. - Novi Sad : Omladinski centar CK13, 2025
(Novi Sad : Futura Štamparija). - 47 str. ; 21 cm

Prevod dela: Warum Krieg? Ein Briefwechsel / Einstein, A. &
Freud, S. - Tiraž 300. - Str. 35-47: Nagon za životom u miru /
Ozren Lazić i Borislav Prodanović. - Napomene i objašnjenja u
beleškama uz tekst.

ISBN 978-86-82842-03-3

1. Фројд, Сигмунд, 1856-1939

а) Ајнштајн, Алберт (1879-1955) - Преписка б) Фројд, Сигмунд
(1856-1939) - Преписка

COBISS.SR-ID 183538697

CK13